I

QUAMDIU STAT COLISAEUS,
STAT ET ROMA;
QUANDO CADET COLISAEUS,
CADET ET ROMA;
QUANDO CADET ROMA,
CADET ET MUNDUS.

Beda el Venerable (673-735 dC), *Versus de Colissaeo*, Migne, P. L., XCIV, col. 543

NOMINUM INFLEXIO	VERBORUM INFLEXIO	SYNTAXIS SIVE DICTIONUM ORDINATIO	VERBORUM EVOLUTIO	STRUCTURA VERBORUM
La tercera declinació: temes en consonant	L'imperfet	El datiu possessiu Els adjectius substantivats	L'etimologia	La formació de mots en català

1. La tercera declinació

La tercera declinació comprèn la major part de noms del lèxic llatí. Es caracteritza per la terminació **-is** del genitiu singular. Les terminacions del nominatiu singular, en canvi, varien segons els temes.

La tercera declinació té substantius de tots **tres gèneres**:

Masculí	Femení	Neutre
• *hostis, hostis* ('enemic') • *iudex, iudicis* ('jutge')	• *arbor, arboris* ('arbre') • *tempestas, tempestatis* ('tempesta')	• *lac, lactis* ('llet') • *limen, liminis* ('llindar') Són neutres les paraules que tenen el nominatiu singular acabat en ***-c***, ***-l***, ***-m***, ***-e***, ***-ar***, ***-al***, ***-men***.

Les **terminacions** de la tercera declinació són les següents:

SINGULAR		
Cas	**Masc./Fem.**	**Neutre**
Nominatiu	varia	varia
Vocatiu	= nominatiu	= nominatiu
Acusatiu	-em (-im)	= nominatiu
Genitiu	-is	-is
Datiu	-i	-i
Ablatiu	-e/-i	-e/-i

PLURAL		
Cas	**Masc./Fem.**	**Neutre**
Nominatiu	-es	-a/-ia
Vocatiu	= nominatiu	= nominatiu
Acusatiu	-es	-a/-ia
Genitiu	-um/-ium	-um/-ium
Datiu	-ibus	-ibus
Ablatiu	-ibus	-ibus

Els noms d'aquesta declinació es divideixen en dos grups:

- Els **parisil·làbics** (també anomenats temes en vocal o temes en **-i**) són els noms que tenen el mateix nombre de síl·labes en el nominatiu i en el genitiu singular.

na-vis ↓ nominatiu: dues síl·labes

na-vis ↓ genitiu: dues síl·labes

- Els **imparisil·làbics** (també anomenats temes en consonant) són els noms que tenen un nombre diferent de síl·labes en el nominatiu i en el genitiu singular.

lex ↓ nominatiu: una síl·laba

ho-nor ↓ nominatiu: dues síl·labes

le-gis ↓ genitiu: dues síl·labes

ho-no-ris ↓ genitiu: tres síl·labes

Dulce et utile

A Roma es van conèixer diferents tipus de nau.

Entre les naus de guerra, hi havia la **navis longa**, amb una filera de rems; la **navis actuaria**, amb rems i veles, i la **navis turrita**, que incorporava una torre des de la qual es llançaven els projectils als enemics.

La nau comercial es deia **navis oneraria**.

PLURA PETIMUS

En aquesta pàgina web trobaràs un diccionari llatí-castellà i castellà-llatí.

També hi pots fer cerques per nivell. D'aquesta manera, aprendràs vocabulari segons la dificultat que seleccionis.

1.1. Classificació dels noms imparisil·làbics

Segons el tipus de consonant amb què acabi el lexema, els noms imparisil·làbics poden ser:

Oclusius	**Labials (*b/p*)**	*princep**p**s, princi**p**is* ('príncep')
	Velars (*g/c*)	*lex, leg**g**is* ('llei') *iudex, iudi**c**is* ('jutge')
	Dentals (*d/t*)	*pes, pe**d**is* ('peu') *vir**t**us, virtu**t**is* ('virtut')
Líquids	**Laterals (*l*)**	*consu**l**, consu**l**is* ('cònsol')
	Vibrants (*r*)	*mulie**r**, mulie**r**is* ('dona')
Nasals	**(*m*)**	*hie**m**s, hie**m**is* ('hivern')
	(*n*)	*flume**n**, flumi**n**is* ('riu')
Sibilants	**(*s*)**	*mo**s**, mori**s*** ('costum') *corpu**s**, corpori**s*** ('cos')

Temes en consonant oclusiva (*p/b, c/g, t/d*)

Les peculiaritats d'aquests temes són:

- **Temes en labial (*p/b*)**: en el nominatiu, presenten una **s** després de la labial. La labial es conserva en tota la declinació. Exemple: *plebs, plebis*.
- **Temes en velar (*c/g*)**: aquestes consonants, amb la **s** del nominatiu, formen la consonant doble **x**. Exemple: *lex, legis*.
- **Temes en dental (*t/d*)**: la dental es perd en el nominatiu davant la **s** de la terminació. Exemple: *miles* (de *milets*), *militis*. Alguns temes en dental són neutres. En aquest cas, segueixen el model de *caput, capitis* ('cap').

La vocal **-e** de l'última síl·laba del nominatiu, en passar a posició intermèdia en el genitiu i en els altres casos, es converteix per apofonia en **-i-**: *princeps, principis* ('príncep'). Les paraules que en el nominatiu només tenen una síl·laba no segueixen aquesta norma: *lex, legis*.

	Temes en labial (masculí/femení)		Temes en velar (masculí/femení)	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
Nominatiu	princep**s**	princip**es**	vox	voc**es**
Vocatiu				
Acusatiu	princip**em**	princip**es**	voc**em**	voc**es**
Genitiu	princip**is**	princip**um**	voc**is**	voc**um**
Datiu	princip**i**	princip**ibus**	voc**i**	voc**ibus**
Ablatiu	princip**e**	princip**ibus**	voc**e**	

	Temes en dental (masculí/femení)		Temes neutres	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
Nominatiu	virtus	virtut**es**	caput	capit**a**
Vocatiu				
Acusatiu	virtut**em**	virtut**es**		
Genitiu	virtut**is**	virtut**um**	capit**is**	capit**um**
Datiu	virtut**i**	virtut**ibus**	capit**i**	capit**ibus**
Ablatiu	virtut**e**		capit**e**	

Temes en consonant líquida (*l*/*r*)

Les líquides se subdivideixen al seu torn en laterals (**l**) i vibrants (**r**). Generalment, el tema coincideix amb el nominatiu singular, que no acaba en **-s**.

	Temes en lateral (*l*)		Temes en vibrant (*r*)	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**
Nominatiu	consul	consul**es**	mulier	mulier**es**
Vocatiu				
Acusatiu	consul**em**	consul**es**	mulier**em**	mulier**es**
Genitiu	consul**is**	consul**um**	mulier**is**	mulier**um**
Datiu	consul**i**	consul**ibus**	mulier**i**	mulier**ibus**
Ablatiu	consul**e**		mulier**e**	

NOTA BENE

Particularitats dels temes en consonant de la tercera declinació

Algunes paraules només es declinen en plural:

- *fauces, -ium* ('gola')
- *fides, -ium* ('cítara')
- *manes, -ium* ('manes')
- *moenia, -ium* ('muralles')
- *optimates, -ium* ('nobles')
- *penates, -ium* ('penats')

Temes en consonant nasal (*m*/*n*)

Els noms masculins i femenins perden la nasal en el nominatiu: *legio, legionis* ('legió'). Els neutres conserven la nasal: *flumen, fluminis* ('riu'). Només hi ha un tema en nasal **-m** que, a més, té **s** en el nominatiu: *hiems, hiemis* ('hivern').

	Temes en nasal labial (*m*)		Temes en nasal dental (*n*)		Temes neutres	
	Singular	**Plural**	**Singular**	**Plural**	**Singular**	**Plural**
Nominatiu	hiem**s**	hiem**es**	legio	legion**es**	flumen	flumin**a**
Vocatiu						
Acusatiu	hiem**em**	hiem**es**	legion**em**			
Genitiu	hiem**is**	hiem**um**	legion**is**	legion**um**	flumin**is**	flumin**um**
Datiu	hiem**i**	hiem**ibus**	legion**i**	legion**ibus**	flumin**i**	flumin**ibus**
Ablatiu	hiem**e**		legion**e**		flumin**e**	

Temes en consonant sibilant (*s*)

La consonant originària del tema d'aquests noms era la **s**, que es va transformar en **r** entre dues vocals, fenomen que rep el nom de *rotacisme*. Aquest grup també té paraules neutres.

	SINGULAR	
	Masc./Fem.	**Neutre**
Nominatiu	mos	corpus
Vocatiu	mos	
Acusatiu	mor**em**	
Genitiu	mor**is**	corpor**is**
Datiu	mor**i**	corpor**i**
Ablatiu	mor**e**	corpor**e**

	PLURAL	
	Masc./Fem.	**Neutre**
Nominatiu	mor**es**	corpor**a**
Vocatiu	mor**es**	
Acusatiu	mor**es**	
Genitiu	mor**um**	corpor**um**
Datiu	mor**ibus**	corpor**ibus**
Ablatiu		

Vocabula

agmen, agminis, *n.* exèrcit, formació
amor, amoris, *m.* amor
arbor, arboris, *f.* arbre
auctoritas, actoritatis, *f.* autoritat
calor, caloris, *m.* calor
caput, capitis, *n.* cap
carmen, carminis, *n.* poema
civitas, civitatis, *f.* ciutat
comes, comitis, *m.* company
consul, consulis, *m.* cònsol
corpus, corporis, *n.* cos
crimen, criminis, *n.* crim
dolor, doloris, *m.* dolor
dux, ducis, *m.* general
eques, equitis, *m.* genet, cavaller
flumen, fluminis, *n.* riu
frigus, frigoris, *n.* fred
gens, gentis, *f.* família, poble
homo, hominis, *m.* home
honos, honoris, *m.* honor
labor, laboris, *m.* tasca, feina
laus, laudis, *f.* lloança
legio, legionis, *f.* legió
leo, leonis, *m.* lleó
lex, legis, *f.* llei
litus, litoris, *n.* costa, litoral
lumen, luminis, *n.* llum
mater, matris, *f.* mare
miles, militis, *m.* soldat
mos, moris, *m.* costum
mulier, mulieris, *f.* dona
multitudo, multitudinis, *f.* multitud
munus, muneris, *n.* tasca, deure
nemus, nemoris, *n.* bosc
nomen, nominis, *n.* nom
opus, operis, *n.* obra
orator, oratoris, *m.* orador
os, oris, *n.* boca
pater, patris, *m.* pare
pedes, peditis, *m.* soldat d'infanteria
rex, regis, *m.* rei
scelus, sceleris, *n.* delicte

ACTIVITATS

1. Subratlla els noms imparisil·làbics i encercla els parisil·làbics:

aedes, aedis ('casa')
arbor, arboris ('arbre')
auris, auris ('orella')
clades, cladis ('derrota')
classis, classis ('flota')
crux, crucis ('creu')
hostis, hostis ('enemic')
consul, consulis ('cònsol')
imber, imbris ('pluja')
lex, legis ('llei')
numen, numinis ('numen')
origo, originis ('origen')
pes, pedis ('peu')
rex, regis ('rei')
timor, timoris ('temor')
orator, oratoris ('orador')

2. Digues en quines d'aquestes paraules es produeix apofonia:

imago, imaginis ('imatge')
margo, marginis ('marge')
honor, honoris ('honor')
lumen, luminis ('llum')
odor, odoris ('olor')
oratio, orationis ('discurs')
genus, generis ('gènere')
natio, nationis ('nació')
tempus, temporis ('temps')
volumen, voluminis ('volum')
aetas, aetatis ('edat')
carmen, carminis ('poema')
auctor, auctoris ('autor')
origo, originis ('origen')
limen, liminis ('llindar')
leo, leonis ('lleó')
soror, sororis ('germana')
flumen, fluminis ('riu')
munus, muneris ('tasca')
quies, quietis ('descans')
valetudo, valetudinis ('fortalesa')
miles, militis ('soldat')

3. Les paraules següents tenen terminacions que podrien pertànyer a la tercera declinació o a les altres dues. Busca-les al diccionari, digues a quina declinació pertanyen i tradueix-les: *voluptatum, verbis, ducis, militum, scriba, proeliis, stationis, fulmina, virtuti, consulum, regni, oppidi, nomina, carmina, praetori, sacella.*

4. Reconeix el cas i el nombre dels noms següents i escriu-ne el genitiu i el nominatiu singular: *equiti, solem, rege, Neronem, hominum, aeris, morti, militibus, moribus, laborem, militum, seges, obsidem, defensores, parietes, uxoris, paludum, ulcera, cucumenum, sanguini, praeceptor, venatoribus, nutrices, latrones.*

5. Completa la taula següent amb els casos que hi falten:

Nominatiu singular	Acusatiu singular	Datiu singular	Nominatiu/acusatiu plural	Genitiu plural	Datiu/ablatiu plural
virtus					
		regi			
	consulem				
pater			patres		
					amoribus
				militum	

ACTIVITATS

6. A les frases següents, ratlla-hi la paraula incorrecta de cada proposta. Després, tradueix cada oració.

a Hannibal ab Hispania in Italiam magnam equitum/equites copiam adducit.
b Semper hominibus libertatis nomen carum/carus est.
c Iudices legum/legium urbis custodes sunt.
d Strenui milites patriae libertatem/libertas defendunt.
e Pastores ad fluminum/flumina ripas greges ducunt.
f Multorum generum/generium floribus domina villam ornat.
g In silvis arborum multa genera/genus sunt.
h In pugna Paulus Aemilius consul mortifera vulnera/vulnerem accepit.
i Multis hominibus/homines divitiae nimiae sunt.
j Cupiditas pecuniae causa semper est magnarum lites/litum.

7. Identifica els mots de la tercera declinació d'aquestes frases i, tot seguit, tradueix-les.

a Milites castra defendunt virtute et armis.
b Florum genera multa sunt.
c Per agros pastores ad rivum gregem impellunt.
d Praeceptor discipulos sedulos laudat.
e Caesar regis fugam impedit.
f Hominum vita circumscripta est.
g Viri iuventutem educant.
h Hominis nefanda crimina perturbationum causa sunt.

8. Tradueix aquestes frases:

a Patres cum suis filiis frumenta serunt et aratro tellurem versant.
b Apud Mercurii fanum multi homines magna voluptate cum uxoribus suis deambulant.
c Pueri clarorum poetarum carmina discunt.
d Vespere agricolae rure ad suas casas veniunt.
e Milites virtutem in pugna ostendunt.
f In magno acervo farris saepe est magna copia curculionnum.
g Romani Sabinorum mulieres et filias et sorores rapiunt.
h Fluminis ripas multi et varii flores operiunt.
i Grata arborum umbra villae dominam aliasque mulieres delectat.
j Mira victoria Graecorum peditum dei Persarum scelera puniunt.

9. Passa al plural tots els mots variables de les frases següents. Després, tradueix-les.

a Consulis legio oppidum occupat.
b Mulier pomum in arbore colligit.
c Sidus viatoris iter collustrat.
d Poetae carmen hominis virtutem canit.
e Medicus militis vulnus curat.

10. Passa aquestes frases del català al llatí:

a El valor dels soldats defensa la pàtria.
b Els soldats a la batalla lluiten valentament amb les espases.
c Els generals condueixen els soldats cap a la victòria.
d La ciutat de Roma confia en la velocitat dels soldats.
e La joventut és l'edat de la llibertat.
f Lloem el valor dels generals, dels genets i dels soldats d'infanteria.
g El gladiador tenia moltes ferides al pit.
h Confieu en l'honestedat del jutge equànime.
i Els bons soldats obeeixen els generals i defensen la llei i la pau.

11. Tradueix el text i contesta les preguntes següents.

El rapte de les sabines

Romulus, Martis et Rheae Silviae filius, in monte Palatino urbem (*la ciutat*) Romam aedificat. Multitudinem finitimorum in civitatem adscribit, copias comparat, senatores creat. In urbe (*a la ciutat*) tamen gravis erat mulierum penuria; tum Romulus invitat ad ludorum spectaculum omnes gentes urbis (*de la ciutat*) Romae vicinas. Inter ludos, Romani iuvenes raptant virgines Sabinas. Tunc Sabini bellum Romanis movent. Sed miserum bellum parat laetam pacem. Precibus et lacrimis mulieres impellunt maritos et patres ad pacem et ad amicitiam. Sabini et Romani parent consiliis mulierum et regnum consociant.

a Identifica els substantius de la tercera declinació que hi ha en aquest text. Digues en quins casos estan.
b Declina en genitiu plural aquestes paraules del text: *civitatem, senatores, spectaculum, ludos, pacem, amicitiam, consiliis, regnum.*
c Quina frase del text segueix l'estructura CCI + S +V + CD + CCL?
d Quin complement tenim en la frase *Sabini et Romani parent consiliis mulierum*?
e Digues quina paraula correspon a aquesta definició: advertiment donat a una persona sobre el que ha de fer. Quin gènere, nombre i cas té en el text?

ACTIVITATS

12. CD Després de traduir aquest text, contesta les preguntes que hi fan referència.

Cur statuam lupae, bestiae ferae, Romani adorant? Fabula antiqua est. Rheam Silviam, filiam Numitoris, amat Mars, deus belli. Post tempus non longum Silvia fit (*esdevé*) mater geminorum, quos (*els quals*) Romulum et Remum nominat. Cum videt geminos, rex Aemilius stupefactus est et «filios Martis» murmurat «timeo, nam sceptrum regis sine voluntate deorum teneo». Ergo infantes in aqua Tiberis iacit, sed lupa eos (*a ells*) audit et ex aqua extrahit. Geminos non devorat, sed in caverna lacte et carne (*amb llet i carn*) nutrit. Multos annos in silva cum lupa habitant Romulus Remusque. Cum corpora robusta et valida habent, e silva veniunt, gladiis acutis armati, regemque puniunt. Ergo in templo Iovis (*de Júpiter*) stat imago lupae.

a Assenyala totes les paraules del text que pertanyen a la tercera declinació.

b Digues quins mots catalans procedeixen de les paraules llatines següents: *gemini, stupefactus, infans, extraho, nutrio, punio*.

c Busca informació sobre Èdip i sobre Moisès. Què tenen en comú amb Ròmul i Rem?

d Aquest text està adaptat de Tit Livi. Busca a Internet informació sobre aquest autor.

IN CONTEXTU

LUCI SEPTIMI SEVER va néixer l'any 146 dC a Leptis Magna, a prop de Cartago, a la costa nord de la província d'Àfrica.

Fou procònsol de la província Tarraconense entre el 178 i el 180 dC. Després de l'assassinat de Pèrtinax el 193 dC, les legions de Pannònia el varen proclamar emperador. Tanmateix, no era l'únic: les legions de Síria també havien proclamat emperador Pescenni Níger, i les de Britània, Clodi Albí, per la qual cosa va haver de lluitar contra aquests dos per imposar-se.

Va fer eliminar i executar dotzenes de senadors, i els va substituir per nous senadors de la seva confiança. Va dissoldre la guàrdia pretoriana i va instaurar una força militar pròpia. Malgrat això, Septimi Sever era molt popular entre la població perquè havia restablert la moral romana després dels anys decadents de Còmmode.

En els últims anys del seu imperi va tenir problemes amb les sublevacions de Britània. Per això va manar renovar la frontera (*limes*) d'Adrià abans de morir, finalment, l'any 211 a Eboracum, l'actual York. Després de la seva mort fou divinitzat pel Senat.

Arc de Septimi Sever al fòrum de Roma (203 dC).

3. CS Tradueix el text i respon les preguntes que segueixen.

Deinde imperii Romani regnum Septimius Severus accipit, oriundus ex Africa, provincia Tripolitana, oppido Lepti. Solus et ante et postea ex Africa imperator est. Primum fisci advocatus, mox plebis tribunus, per multa deinde ac varia munera usque ad regnum totius (*de tot*) imperii venit. Legiones colligit et bella feliciter gerit. Pescennium Nigrum, qui (*que*) in Aegypto et Syria rebellabat (*es rebel·lava*), apud Cyzicum, claram Mysiae civitatem, interficit. Parthos vincit et Arabas et Adiabenos et ibi provinciam facit. Multa toto imperio Romano reparat. Severus tamen praeter bellicam gloriam et crudelitatem etiam studiis clarus est et litteris doctus, philosophiae studiosus. Novum bellum in Britannia habet et vallum a pelago ad pelagus deducit. Decedit Eboraci *(l'actual York*) admodum senex, imperii anno sexto decimo.

a Quines frases tenen el verb al final? Per què creus que l'última frase té el verb al començament?

b Amb quines tres referències es determina l'origen geogràfic de l'emperador?

c Busca en el text els mots contraris dels següents: *antiquus, -a, -um; ignotus; diruit; iuvenis; dedecus, -oris; dispergit*.

d La paraula *província* ve de *pro* + *vincere*. Què vol dir etimològicament?

e Informa't sobre on van néixer els emperadors Macrí, Heliogàbal i Alexandre Sever. Digues a quins anys correspon l'etapa anomenada *dels emperadors africans, asiàtics i sirians*.

f Busca informació sobre la conquesta romana de Britània. Digues quin és l'emperador que la va començar.

2. L'imperfet

L'imperfet d'indicatiu es forma amb el tema de present, al qual s'afegeix el sufix modal-temporal **-ba-** i les desinències personals corresponents. El paradigma de l'imperfet de les quatre conjugacions és el següent:

Nombre	Persona	1a conjugació	2a conjugació	3a conjugació	3a conjugació mixta	4a conjugació
Singular	1a	ama-**ba-m** ('estimava')	mone-**ba-m** ('advertia')	reg-**e-ba-m** ('governava')	capi-**e-ba-m** ('agafava')	audi-**e-ba-m** ('escoltava')
	2a	ama-**ba-s**	mone-**ba-s**	reg-**e-ba-s**	capi-**e-ba-s**	audi-**e-ba-s**
	3a	ama-**ba-t**	mone-**ba-t**	reg-**e-ba-t**	capi-**e-ba-t**	audi-**e-ba-t**
Plural	1a	ama-**ba-mus**	mone-**ba-mus**	reg-**e-ba-mus**	capi-**e-ba-mus**	audi-**e-ba-mus**
	2a	ama-**ba-tis**	mone-**ba-tis**	reg-**e-ba-tis**	capi-**e-ba-tis**	audi-**e-ba-tis**
	3a	ama-**ba-nt**	mone-**ban-t**	reg-**e-ba-nt**	capi-**e-ba-nt**	audi-**e-ba-nt**

El paradigma de l'imperfet d'indicatiu del verb **sum** és el següent:

Nombre	Persona	Pretèrit imperfet	Traducció
Singular	1a	eram	era
	2a	eras	eres
	3a	erat	era
Plural	1a	eramus	érem
	2a	eratis	éreu
	3a	erant	eren

NOTA BENE

L'**imperfet** llatí té normalment el mateix valor que el català: expressa una acció continuada o duradora en el passat.

ACTIVITATS

14. Analitza les formes verbals següents (persona, nombre i temps) i subratlla'n la terminació. Després, tradueix-les: *venit, curabas, laudabatis, legunt, censebant, simulo, custodiebat, emebas, collidebat, narras, ardebat.*

15. Conjuga aquests verbs en imperfet d'indicatiu:

Nombre	Persona	*scribo*	*salio*	*prohibeo*	*nuntio*
Singular	1a				
	2a				
	3a				
Plural	1a				
	2a				
	3a				

16. Analitza i tradueix les formes verbals. Després, canvia-les de nombre: *iubebam, scribebat, manebamus, necabant, reperiebatis, relinquebas, videbant, muniebas, habebat, scribebatis, amabatis, parabant, finiebamus, revocabas, ardebat.*

17. Tradueix al llatí: *deixaven, combatem, temien, jo obeïa, obligueu, anunciaves, indicàveu, prohibíeu, escriviu, ignorava, dónes, assetjàvem, combaties, diuen, saltaven.*

ACTIVITATS

18. Corregeix les formes incorrectes d'aquests imperfets d'indicatiu: *ornabat, colibat, ducebamus, scribebam, inveniebas, audibas, amabatis, timabatis, dicebunt, prohibebant, pugnabamus, laudabitis, capebam, veniebamus, iubebamus, puniebat.*

19. Completa aquestes frases amb el verb que hi falta, traduït al llatí. Després, tradueix cada oració.

a Romae poetae fortunam gloriamque patriae ▲. (*lloaven*)
b Magister officia pueris et puellis ▲. (*assignava*)
c Domini servi agnos ▲ (*immolaven*) et coronas Libero ▲. (*oferien*)
d Romani sociorum beneficiorum memoriam ▲. (*conservaven*)
e Aurum et argentum Romanorum matronarum collum ▲. (*ornaven*)
f Graecia poetarum patria ▲, Roma populorum magistra. (*era*)
g Antonius patriam, non amicorum commoda, ▲. (*defensava*)
h Graecorum insidiae Troianos ▲. (*aterrien*)

20. Tradueix al català aquestes frases:

a Servus rivi aqua hortum rigabat.
b Oraculorum responsa ambigua saepe erant.
c Lupus et agnus in fluvii ripa aquam potabant.
d In hibernis sociorum copiae non manebant, sed ad bellum movebant.
e Viri capras albas atque agnos pulchros mane in agros ducebant.
f Pueri tabellas cerae stilumque acutum in ludum portabant.
g Servus caeparum saccum in humeris ad villam sub vesperum portabat.
h Servus bona verba domini attente audiebat.

21. Tradueix les frases llatines següents i, després, canvia-les de nombre:

a Domini equi per campum insulae saliebant et currebant.
b Alta populus et lata fagus gratam umbram asino et equo agricolae dabant.
c Germani bella semper diligebant et fugam in proelio contemnebant.
d Romanorum socii oppida Galliae obsidebant et incolarum exitium parabant.
e Viri Romani in Saturni templo pecuniam custodiebant.

22. Tradueix aquestes frases al llatí:

a El nen tornava els regals a l'amic.
b Anunciava als fills les decisions dels amics.
c Camil custodiava Roma amb les armes, no amb l'or.
d Els habitants de l'illa advertien la mancança de menjar i demanaven ajut.
e Vèiem la batalla de la ciutat i temíem la derrota dels romans.
f Temies l'odi dels triumvirs, oh Brutus, però a Grècia esperaves les tropes d'Octavià i de Marc Antoni.

23. CC Tradueix el text i contesta les preguntes.

Athenis aviae puellis et pueris saepe Orphei et Eurydicae fabulam narrabant. Orpheus lyrae sono etiam beluas molliebat; Eurydicam in matrimonio habebat beatamque vitam agebant. Sed olim vipera Eurydicam necat: puellae anima in Inferos descendit, ubi Proserpina regnat. Tum Orpheus Eurydicam recuperare exoptat (*desitja recuperar*): in Inferos descendit, ad Proserpinae solium accedit, lyra suaviter canit et umbrarum deae animum movet. Itaque Proserpina poetae votum exaudit. Sed in via Orpheus puellam spectare non debet (*no ha de mirar*). Orpheus gaudio exultat, sed postea deae iussum neglegit et oculos in Eurydicam vertit. Statim Inferorum regina puellam revocat: frustra Orpheus flet et Eurydicam vocat.

Orfeu guiant Eurídice des dels Inferns (1861), Camille Corot.

a Detecta els CCM que hi ha en el text. Digues quins estan expressats en forma d'adverbi.
b Busca un segment del text que respongui a aquesta sintàctica: adv. + CN + S + CD + V.
c Passa a imperfet els verbs que estan en present d'indicatiu.
d Busca paraules catalanes derivades dels següents mots llatins: *vipera, -ae; solium, -ii; votum, -i; neglego.*
e Busca informació sobre què li va passar a Orfeu un cop va haver perdut Eurídice.

ACTIVITATS

24. CC Tradueix el text següent i, tot seguit, respon les preguntes que s'hi refereixen.

Costums dels escites

Instituta antiquorum Scytharum insueta erant: nam Scythiae incolae neque agriculturam neque mercaturam exercebant nec sub tectis habitabant, sicut alii populi, sed loca deserta et inculta cum magnis armentis continenter peragrabant. Feminas liberosque in plaustris vehebant: nam domicilia perpetua non habebant, sed plaustra adhibebant, beluarum coriis contecta, contra caeli inclementiam. Scythiae caelum enim asperum est, tamen antiquitus incolae nec laneas nec linteas tunicas induebant, sed membra tantum coriis ferarum protegebant. Scythae, valde strenui in bello, solum patriae hastis et saggittis contra externorum populorum minas defendebant. Praeterea iustitiam religiose observabant, etiam sine scriptis aut decretis, et furtum praecipuum flagitium erat. Scythae neque argenti aut aliarum divitiarum avidi erant, sed feram et asperam vitam in immensis camporum spatiis degebant.

a Detecta tots els verbs del text que estiguin en imperfet d'indicatiu. Passa'ls al nombre contrari.

b Digues quina funció fan els complements del text que estan subratllats.

c Completa aquest text amb les paraules que hi falten. Totes han aparegut en el text: Antiqui Scythae insueta ▲ habebant. Scythae ▲ temporaria habebant, nam in plaustris habitabant. Scythiae ▲ strenui erant in bello. Apud Scythas furtum magnum ▲ erat et vitam ▲ et ▲ agebant in campis ▲.

d Digues de quina paraula llatina, apareguda en el text, vénen aquests mots catalans: *àvid, espai, argent, cuir, domicili, religiosament, exercir, agricultura, institut, aspre, perpetu, inculte.*

e Busca informació sobre els escites. Digues quin autor grec ens en dóna més informació.

25. CD Tradueix aquest text i contesta les preguntes.

Els pobles de la Gàl·lia

Inter populos Galliae antiquae perpetua discordia erat. Itaque bella non desinebant. Validus populus Aeduorum velut dominus vicinos suos premebat. Aeduorum adversarii erant Sequani, qui (*els quals*) ad Sequanae ripas incolebant. Sequani, fortuna sua non contenti, per legatos Ariovisto auxilium contra Aeduos petebant. Ariovistus cum magnis copiis Sequanos succurrebat. Iam Germani sicut tyranni superbi Gallis suum imperium imponebant. Adimebant Gallorum arma, expellebant agricolas ex vicis, nimia tributa exigebant.
Ariovistus ad Gallos sicut ad servos mandata mittebat. Galli Ariovistum, adhuc invictum, magis metuebant quam Aeduos. Sed populus Romanus fidus socius Aeduorum erat. Caesar in provinciis Romanis copias cogebat, nam in animo habebat Aeduos defendere (*defensar*) atque Aeduorum auxilio Germanos ex Gallia expellere (*expulsar*) suumque imperium ceteris Gallis imponere (*imposar*).

a En el text hi ha una mostra d'oracions juxtaposades. Escriu-la.

b En aquest text hi ha un participi que porta un CRV. Quin és?

c Digues de quina paraula llatina, apareguda en el text, vénen aquests mots catalans: *socórrer, auxili, fidel, adversari, tribut, expel·lir.*

d Observa el mapa de la Gàl·lia abans de la conquesta romana. Digues quins pobles dels que hi apareixen s'esmenten en el text. Busca informació a Internet. Digues en quines províncies va dividir la Gàl·lia Juli Cèsar.

CUM MICA SALIS

Els actuals centres **spa**, on s'apliquen tècniques d'hidroteràpia, es van originar a l'antic Imperi romà. Els legionaris, amb l'objectiu de trobar un alleujament per a les ferides, construïen banys en aigües termals i brolladors. Els tractaments que s'oferien en aquests banys s'anomenaven *salus per aquam* (spa).

NOTA BENE

Quan l'adjectiu **neutre** apareix en singular sol tenir un significat abstracte. En plural, en canvi, hem de sobreentendre la paraula *coses*.

El datiu possessiu

El datiu, acompanyat del verb *sum*, indica la persona que posseeix o a la qual pertany una cosa. Per exemple:

Liber est **puero**. → 'El nen té un llibre.'

Observem que, en traduir aquesta frase, hem canviat el verb *sum* pel verb *tenir*. Igualment, hem convertit el datiu possessiu en subjecte i hem passat el subjecte llatí a complement directe en català.

Una expressió habitual construïda amb datiu possessiu és la que es fa servir per dir el nom:

Mihi nomen est Paulus. → 'Em dic Pau.'

El fet que el llatí prefereixi el datiu possessiu no exclou l'existència dels verbs *habere* i *possidere*, que presenten construccions més semblants a les nostres, especialment si es tracta de la possessió d'objectes materials:

Crassus vasta praedia **possidebat**. → 'Cras posseïa grans heretats'.

Els adjectius substantivats

El llatí té tendència a emprar adjectius que no acompanyen cap nom. En aquest cas fan la funció d'un substantiu, és a dir, se substantivitzen. Hi pot haver adjectius substantivats de tots tres gèneres i en tots dos nombres.

Masculí

Singular		Plural	
romanus, -i	*el romà*	romani, -orum	*els romans*
antiquus, -i	*l'antic*	antiqui, -orum	*els antics*
bonus, -i	*el bo*	boni, -orum	*els bons*

Femení

Singular	
dextra, -ae	*la mà dreta*
sinistra, -ae	*la mà esquerra*

Neutre

Singular		Plural	
bonum, -i	*el bé*	bona, -orum	*les coses bones*
malum, -i	*el mal*	magna, -orum	*les coses grans*
pulchrum, -i	*la bellesa*	multa, -orum	*moltes coses*
verum, -i	*la veritat*	pauca, -orum	*poques coses*

ACTIVITATS

26. Detecta els adjectius substantivats que apareixen en aquestes frases i tradueix-les:

a Graecus multa falsa Troianis narrabat.
b Multi bonam famam curant, pauci bonam conscientiam.
c Cassandra, vera dicebas!
d Boni iusta semper optant.
e Pueri ludere amant (*els agrada jugar*) nec seria curant.
f Saepe antiqui philosophi verum et pulchrum optabant.
g Obscura viros timidos faciunt.
h Pacifici deo cari sunt.

27. Tradueix al llatí aquestes frases. Fes servir sempre adjectius substantivats.

a Moltes coses són belles.
b Els bons defensen la veritat.
c Els romans escrivien amb la mà dreta.
d Els dolents prefereixen les coses dolentes.
e Els camins foscos amaguen coses perilloses.
f Els necis no eviten els vicis.

28. Tradueix aquestes frases, que contenen datius possessius. Digues on es troben.

a Mihi nomen est Paulus, tibi Marcus.
b Cyclopibus unus oculus erat.
c Tyranno nulla fida amicitia est.
d Tyrannis etiam propinquorum timor est.
e Hannibali nulla religio erat.
f Gigantibus magna corpora sunt.
g Avaris magna divitiarum cupido est.
h Impiis nullus deorum timor est.
i Hominibus cum deis societas est.
j Piratis castra navalia in Cilicia erant.
k Fonti nomen Arethusa erat.

NOTA BENE

La paraula ***fòrceps***, que actualment designa unes tenalles de sala d'operacions o de parts, ve del llatí *forceps* ('tenalla, molls'), i originàriament designava sobretot les tenalles dels ferrers. La paraula és d'origen indoeuropeu, i està formada per una arrel **gwher-*, que significa 'escalfar', i *-ceps*, d'una arrel que es pot relacionar amb el verb *capio*, 'agafar'.

Aquesta paraula, doncs, té la mateixa arrel indoeuropea que el llatí *furnus* ('forn'). Aquesta arrel va donar, en grec, *thermos*, i la trobem en paraules com *tèrmic*, *termòstat* o *termodinàmica*.

29. Tradueix aquest text i contesta les preguntes.

Roma Tarento bellum indicebat, nam legatis Romanorum Tarentini iniuriam fecerant (*havien fet*). Tarentini Pyrrum, Epiri dominum, contra Romanos in auxilium poscebant et Pyrrus mox ad Italiam veniebat, tumque primum Romani cum transmarino adversario dimicabant. P. Valerius Laevinus pugnam contra Pyrrum committit et iam Romanorum adversarius fugit, sed postea elephantorum auxilio vincit: beluae enim tam magnae et ignotae Romanos expavescunt. Sed mox proelium finit et Laevinus fugit, Pyrrus multos Romanos capit, at eos (*els, a ells*) summa reverentia tractat, caducos sepelit.

Pirrus, rei d'Epir i Macedònia, lluita contra els romans a la batalla d'Àsculum per defensar la ciutat grega de Tàrent, al sud d'Itàlia.

a Detecta els adjectius substantivats del text.
b Indica quina funció sintàctica fan les paraules o sintagmes subratllats del text.
c Completa aquestes frases amb un datiu possessiu: *T▲ erant magni elephantes. R▲ autem non erant beluae tam magnae.*
d Explica què significa i d'on ve l'expressió *victòria pírrica*, que es pot relacionar amb l'episodi explicat en el text.

1. El desenvolupament de l'escriptura

L'origen de l'escriptura està vinculat al de les primeres societats urbanes sedentàries (3 500 aC) com a necesitat de portar un registre i la contabilitat en l'administració i el comerç. Després, el seu ús es va extendre en altres àmbits.

Les formes d'escriptura poden ser, essencialment, tres:

Pictogrames	Ideogrames	Símbols fonètics
Són dibuixos o jeroglífics que descriuen un objecte, sense relació amb la seva forma fonètica, però intentant assemblar-se a allò que reproduïxen. Els pictogrames presenten l'avantatge que els pot llegir tothom, sigui o no parlant d'aquella llengua. En canvi, no són útils per expressar idees abstractes. Actualment, es fan servir pictogrames en àmbits com la senyalització del trànsit, les etiquetes de la roba o indicacions diverses en els edificis.	Són icones o símbols que representen un ésser, una relació abstracta o una idea. Se solen formar per la combinació de pictogrames. Per exemple, en xinès el pictograma 人 (pronunciat *ren*) significa 'persona' i és una representació deformada del perfil d'un home. Basant-se en això, l'ideograma 囚 (*qiú*) representa una persona dins d'un requadre, i significa 'presoner'. Utilitzen ideogrames les escriptures xinesa, japonesa i jeroglífica egípcia.	Es basa en grafemes que no equivalen a objectes o idees, sinó que són un pur element lingüístic. L'escriptura fonètica suposa una observació acurada del funcionament de la llengua, i per això és la darrera que apareix. Presenta l'avantatge que té un inventari tancat de signes, amb la qual cosa simplifica els sistemes anteriors. L'escriptura fonètica es divideix, a la vegada, en sil·labaris (cada signe representa una sí·laba) i els alfabets (formats per un nombre de signes igual o aproximat al nombre de fonema de la llengua).

Primera imatge: alfabet de Cumes. Segona imatge: reproducció de la tauleta massiliana amb l'alfabet etrusc, que es llegia de dreta a esquerra.

2. L'alfabet romà

2.1 L'alfabet romà primitiu

L'alfabet llatí es va originar a partir d'una variant occidental de l'alfabet grec usat a Cumes, una colònia grega del sud d'Itàlia, que els llatins van adoptar al segle VII aC per mitjà dels etruscs. L'alfabet etrusc derivava de l'alfabet de Cumes, i els llatins, finalment, van adoptar 21 de les 26 lletres etrusques.

Originalment l'alfabet llatí constava de les lletres següents: A, B, C, D, E, F, Z, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, V, X.

Algunes modificacions que es van introduir ben aviat són:

- Originàriament, els romans empraven les lletres C, K i Q per escriure el so /k/, però aviat la lletra K va ser marginada en favor de la C.
- Es va crear la lletra G com a modificació de la lletra C per representar el fonema /g/.
- Probablement durant el segle III aC la lletra Z es va deixar d'usar i es va eliminar de l'alfabet.

2.2 L'alfabet llatí en l'època clàssica

Després de la conquesta de Grècia al segle II aC, es va reintroduir la Z i es va adoptar la Y per transcriure les paraules gregues que s'agafaven prestades, i es va col·locar al final de l'alfabet. L'emperador Claudi va voler introduir-hi tres lletres addicionals, les lletres clàudies (ↃFⅎ), però aquest experiment va tenir una vida molt curta.

Pel que fa al nom de les lletres, els romans no van adoptar els seus noms grecs, d'origen semític, sinó que, en general, van formar els noms de les consonants oclusives afegint una «e» després del so representat per la lletra (excepte C, K i Q, que van

necessitar vocals diferents per diferenciar-les) mentre que a la resta de les consonants es va afegir la «e» abans del seu so. El nom de les vocals era simplement el seu so. El nom de i *graeca* (i grega) procedeix del fet que als llatins els resultava difícil diferenciar entre els sons [i] i [y]. Per a la Z, es va adoptar el nom grec, *zeta*.

Pàgina del manuscrit *Vergilius Augusteus*, del segle IV dC, conservat a la Biblioteca Vaticana. Està escrit en una lletra anomenada capitalis elegants, i és un dels més antics que es coneixen.

2.3 Evolucions posteriors

Les lletres minúscules van aparèixer per primer cop a l'Edat Mitjana, com a conseqüència de l'evolució de les majúscules, quan es va generalitzar l'escriptura amb tinta sobre pergamí o paper.

Amb la cristianització, l'alfabet llatí es va estendre pel nord d'Europa a pobles que no coneixien l'escriptura o que tenien sistemes gràfics diferents, com els alfabets rúnics. Durant l'Edat Mitjana també van adoptar l'alfabet llatí les llengües eslaves occidentals, amb territoris que van quedar dins de l'òrbita de l'Església Catòlica, mentre que els pobles eslaus orientals, que van quedar sota la influència de l'Església Ortodoxa, van adoptar l'alfabet ciríl·lic.

Les llengües germàniques, que també van adoptar l'alfabet llatí, van desenvolupar al segle XIII la W com a lligadura de dues V consecutives.

La lletra Ç, que es va usar en castellà antic per representar el fonema /ts/, és una lletra originada durant l'Edat Mitjana per evolució gràfica de la zeta visigoda ʒ, originada al seu torn en la ζ grega. Aquesta lletra s'utilitza actualment en català, occità, francès i portuguès amb el valor de /s/.

La lletra Ñ es va originar a la península Ibèrica. Durant el segle XIV se'n va estendre l'ús, i l'any 1492 ja apareix a la *Grammatica* de Nebrija. La grafia va sorgir del costum dels copistes medievals d'escriure la *n* amb una ratlleta a sobre per indicar que era doble i estalviar espai. Més endavant el grup *nn* es va palatalitzar i la *ñ* es va adoptar com a nova lletra de l'alfabet castellà.

Les últimes lletres que es van incorporar a l'abecedari van ser la J i la V, especialització del costum típic d'algunes cursives medievals de distingir els valors semiconsonàntics [j] i [w]. En honor de Pierre de la Ramée, contemporani d'Erasme de Rotterdam, se les coneix com a lletres ramistes.

a	e	i	o	u
da	de	di	do	du
ja	je	–	jo	ju
ka	ke	ki	ko	ku
ma	me	mi	mo	mu?
na	ne	ni	no	nu
pa	pe	pi	po	pu
–	qe	qi	qo	–
ra	re	ri	ro	ru
sa	se	si	so	su
ta	te	ti	to	tu
wa	we	wi	wo	–
za	ze	zi	zo	zu?

Escriptura lineal B.

ACTIVITATS

1. Busca exemples de pictogrames que es facin servir actualment.

2. Tenint en compte la taula del marge de l'escriptura lineal B, escriu en aquest sil·labari les paraules següents: *rosa, roca, missatge, ànima, música, camisa.*

3. Llegeix aquesta inscripció llatina i contesta les preguntes:
   - **a** Està escrita en majúscules o en minúscules? Per què?
   - **b** Com s'escriu la U?
   - **c** Hi ha alguna J? Per què?
   - **d** Què és l'escriptura contínua? En tenim alguna mostra, aquí?

III

QUIDAM SEDENS REPENTE APPARUIT HARUNDINE CANENS; AD QUEM AUDIENDUM CUM PLURIMI MILITES CONCURRISSENT, RAPTA AB UNO TUBA PROSILIVIT AD FLUMEN ET PERTENDIT AD ALTERAM RIPAM. TUNC CAESAR: 'EATUR,' INQUIT, 'QUO DEORUM OSTENTA ET INIMICORUM INIQUITAS VOCAT. IACTA ALEA EST,' INQUIT.

Suetoni, *Vida dels dotze cèsars*, I, 32, 1 (adaptat)

RES PUBLICA	RES PRIVATA	VESTIGIA TEMPORIS
La República (II)	Els esclaus	L'epigrafia

250 aC

246-146 aC
Guerres púniques

82-79 aC
Dictadura de Sul·la

80 aC

70 aC

73-71 aC
Rebel·lió d'Espàrtac

60-53 aC
Primer triumvirat

50 aC

40 aC

40 aC
Segon triumvirat

31 aC
Batalla d'Acci

30 aC

De les guerres púniques al final de la República

- Les guerres púniques
- Batalla de Cannes
- Setge de Cartago
- Batalla de Zama

1. Les guerres púniques

Cartago era la gran potència del nord d'Àfrica i també dominava Sicília i Hispània. Roma hi havia tingut bones relacions i fins i tot hi havia signat tractats. Però l'expansió de Roma cap a Sicília, Sardenya i Còrsega l'havia d'enfrontar inevitablement amb l'**imperi cartaginès**, en les anomenades *guerres púniques*.

Primera guerra púnica (264-241 aC)	Va esclatar aparentment per la possessió de Sicília. Va durar vint-i-tres anys i es va acabar amb la victòria de Roma.
Segona guerra púnica (218-202 aC)	Cartago es va remuntar de la desfeta, gràcies al general Amílcar Barca, que va reforçar la política expansionista de Cartago cap a Hispània, i al seu fill Anníbal, que havia de continuar la lluita contra els romans. Durant aquesta nova lluita, Roma va patir grans perills. Anníbal, després d'haver pres i saquejat la ciutat grega de Sagunt, va decidir combatre els romans al seu propi país, a Itàlia. Va creuar els Pirineus, va travessar la Gàl·lia meridional i els Alps amb elefants i va baixar la vall del Po. Tingué algunes victòries importants, com la del **llac Trasimè** (217 aC) o la de **Cannes** (216 aC), però no va va poder vèncer els romans. Aïllat al sud d'Itàlia, no va trobar aliats ni va rebre tropes del senat de Cartago. El seu germà Àsdrubal, d'altra banda, que el va anar a trobar fent la mateixa ruta que ell, fou abatut i mort a la **batalla del Metaure** (207 aC). Els romans, llavors, van recórrer a la figura d'Escipió l'Africà, que va lliurar una batalla decisiva amb Anníbal a **Zama** (202 aC). Anníbal fou vençut i va signar la pau. Cartago va perdre totes les possessions que tenia fora d'Àfrica i va quedar sotmesa al domini romà.
Tercera guerra púnica (149-146 aC)	Tanmateix, Roma no en tenia prou amb un domini sobre Cartago, sinó que volia posar fi a l'existència de la ciutat. D'aquesta manera, es va dur a terme la tercera guerra púnica, en la qual Roma es va aliar amb un enemic de Cartago, Masinissa, rei dels númides. Després d'una resistència heroica, Cartago va caure, i va ser totalment arranada i convertida en província romana. Les lluites entre Roma i Cartago havien durat, doncs, dos-cents anys, del 264 al 146 aC.

Durant aquest mateix període (197-181 aC) Roma havia conquerit tota la vall del Po (al nord d'Itàlia), que rebia llavors el nom de Gàl·lia Cisalpina i, uns anys després de la caiguda de Cartago, s'establia a la Gàl·lia meridional, on fundava dues colònies a Aix i a Narbona.

Marsella, colònia grega, esdevenia igualment aliada de Roma.

El control del Mediterrani

Roma va patir alguns tràngols, com ara la revolta dels lusitans sota Viriat (147 aC), la guerra de Jugurta (rei númida que va combatre els romans entre el 111 i el 105 aC) o la invasió de cimbris i teutons (102 aC), però el seu poder no va quedar seriosament amenaçat i es va saber sobreposar a totes aquestes adversitats.

Finalment, el control del Mediterrani occidental va acabar amb la conquesta de tota la Gàl·lia, obra de Juli Cèsar, i l'annexió de Numídia i Mauritània al començament de l'Imperi.

Perseu es rendeix a Emili Paule (1802), Jean-François-Pierre Peyron.

Mitridates, rei del Pont, com a Hèrcules. Segle I dC.

2. Els romans a l'Orient

Cap a mitjan segle III aC, l'imperi fundat per Alexandre Magne estava dividit en diversos estats, els principals dels quals eren els regnes de **Macedònia**, d'**Egipte** i de **Síria**. Tots aquests estats vivien en situació d'anarquia i de dissensions internes, fet que va propiciar la intervenció romana, especialment contra Filip V de Macedònia i Antíoc de Síria.

Filip V de Macedònia, que havia estat aliat de Cartago i que estava estenent el seu poder cap a l'Àsia Menor i cap a Egipte, era perillós per a Roma. Per això Roma li va declarar la guerra i el va vèncer a la **batalla de Cinoscèfal** (197 aC), on va perdre tot el que posseïa fora de Macedònia.

Després, Roma va girar l'atenció a Orient i a Síria, i va declarar la guerra a Antíoc. El va vèncer a la **batalla de les Termòpiles** (191 aC) i a la de **Magnèsia** (190 aC), de manera que aquest es va veure obligat a renunciar a totes les seves conquestes. Alguns anys més tard, Roma va trobar un nou adversari en Perseu, el fill del rei Filip de Macedònia, que va atacar els romans l'any 172 aC. Fou vençut per Emili Paule a la **batalla de Pidna** (168 aC). L'any 146 aC, **Macedònia** i **Grècia** es van convertir en províncies romanes.

A l'Orient, l'episodi més perillós es va viure amb Mitridates, rei del Pont. Aquest rei va trobar una colla d'aliats, com ara la província romana d'Àsia, on els publicans romans cobraven uns impostos desmesurats. Davant de la gravetat de la situació, els romans van enviar a la regió Sul·la, que va vèncer Mitridates a les **batalles de Queronea** (86 aC) i **Orcòmenos** (85 aC) i el va obligar a signar la pau de Dàrdanos (84 aC).

Mitridates es va refer l'any 74 aC, i va reprendre les armes amb l'ajut del rei d'Armènia, Tigranes. Els generals romans encarregats de combatre'l foren en aquest cas Lucul·le, primer, i Pompeu, després. Mitridates, derrotat definitivament l'any 66 aC, es va refugiar al nord del Caucas, perseguit per les tropes de **Pompeu** i traït pel seu fill Farnaces. Vençut Mitridates, Pompeu va rebre plens poders per organitzar tot l'Orient romà, i el va dividir en diverses **províncies**.

Pel que fa a **Egipte**, un territori ja molt influït per Roma durant el regnat dels Ptolemeus, va esdevenir província romana quan la reina Cleòpatra, al mateix temps que Antoni, fou vençuda a la **batalla d'Acci**, l'any 31 aC.

La batalla d'Acci (1672), Lorenzo A. Castro.

3. La situació interior

3.1. Les classes socials

Al començament del segle III aC, patricis i plebeus gaudien a Roma dels mateixos drets civils i polítics. Però en aquest moment va aparèixer una **nova classe social**, una noblesa composta de patricis i plebeus rics i influents, que controlava de fet l'accés a totes les **magistratures** i al **senat**. Eren l'***ordo senatorius*** (que s'havien enriquit amb els càrrecs públics que ocupaven) i l'***ordo equester*** (enriquits amb activitats econòmiques i judicials).

El fet social més important que es va produir a Roma durant els tres darrers segles de la República fou la **desaparició de la classe mitjana**. Per entendre aquesta situació, cal tenir en compte que el pes de la guerra requeia sobretot en aquesta classe, ja que els legionaris es reclutaven entre la població que tenia alguna propietat. Molts legionaris van morir en les diverses guerres que va fer Roma en el període republicà, i els que van sobreviure es van trobar, en tornar, amb terres sense conrear; per revaloritzar-les, es van veure obligats a recórrer als préstecs, però ben aviat s'arruïnaren per les condicions d'usura a què foren sotmesos.

Aquests petits propietaris no van poder participar dels beneficis de la guerra, ja que quan Roma conqueria un territori nou, en deixava la major part al poble vençut, i la resta la venia o la llogava a uns preus que els petits camperols no podien pagar. Per aquest motiu, foren els rics els qui van acumular gairebé tots els terrenys, mentre que els petits propietaris rurals passaren a engrossir les files dels pobres que pul·lulaven pels carrers de Roma. Es van formar a Itàlia grans latifundis, conreats per desenes d'esclaus. Els antics conreus, com ara el del blat, foren abandonats i, en molts llocs, els camps es convertiren en pastures. El desenvolupament del comerç, afavorit per la caiguda de Cartago i la conquesta d'Orient, va contribuir encara més a enriquir l'aristocràcia, i l'**esclavitud** es va situar al centre mateix de la vida col·lectiva.

D'aquesta manera, el poble romà es va dividir en dues parts: una **aristocràcia poc nombrosa**, però molt rica, immoral i disposada a tot per conservar el seu poder, i una **multitud molt pobra i sense recursos**, també disposada a tot per assegurar-se la supervivència sense treballar. La multitud passà ben aviat a dependre de l'aristocràcia i la corrupció política es va fer omnipresent. Els romans rics es van envoltar d'una gernació d'homes sense escrúpols i disposats a fer tota mena de feines, i els distribuïen cada matí, davant de la porta de casa seva, blat, oli o fins i tot diners. En les assemblees del poble, els vots dels ciutadans eren gairebé tots pagats: el poble es deixava vendre i la noblesa era prou rica i prou corrupta per comprar-lo.

L'aportació de la cultura grega

La influència de l'hel·lenisme va provocar a Roma una veritable revolució, no només en la **religió**, la **literatura** i l'**art**, sinó també en els **costums**. El **luxe** que regnava en les ciutats gregues, sobretot durant els segles III i II aC, va passar a Roma, on el paradigma de ciutadà era aquell que podia passar la vida entre àpats i plaers. Aquesta corrupció dels costums també va afectar els pobres: la plebs estava formada ara per gent arruïnada i endeutada que es refugiava a Roma, on anaven a parar, entre d'altres, grecs astuts, orientals corromputs i esclaus afranquits.

Classes socials: República, segles III-I aC

Igualats pel que fa a drets els patricis i els plebeus, les diferències només eren de riquesa.

Grup privilegiat

Orde senatorial

Formava una aristocràcia de serveis que ocupaven les principals institucions de la República. El formaven les grans famílies patrícies i plebeus enriquits amb les conquestes (*nobilitas*).

Orde eqüestre (cavallers)

El grup dels equites era constituït per la burgesia plebea.

Grup sense privilegis

Proletarii

Assalariats urbans.

Petits propietaris de terres

Grup social cada cop més petit ja que les dificultats econòmiques els van fer emigrar a les ciutats.

Clients

Reben protecció, assistència jurídica i queviures a canvi de suport polític durant els períodes electorals.

Lliberts

Diversitat d'oficis.

Grup amb drets civils limitats

Pelegrins (habitants de les províncies)

La seva situació era molt variada; algunes poblacions tenien plens drets civils (pobles itàlics del centre i del sud) mentre que a d'altres els eren limitats.

Grup sense drets

Esclaus

Grup social que creix de manera espectacular a causa de l'expansió. Fan tota mena de feines.

Els Grac

3.2. La vida política

Aquesta situació va provocar grans canvis no tant en la constitució sinó en la vida política de Roma. El poder executiu es va concentrar en algunes famílies. Els **nobles** van esdevenir els amos del **senat**, ja que eren els únics que exercien les magistratures que donaven accés a aquesta assemblea. Va passar el mateix amb la **justícia**, ja que tots els pretors eren nobles i els membres dels tribunals, senadors.

Pel que fa a l'**administració de les noves províncies**, foren confiades a magistrats, cònsols o procònsols, pretors o propretors, investits amb una **autoritat il·limitada** i pertanyents tots a l'**aristocràcia**. El govern de les províncies va ser per als romans ambiciosos una font d'avantatges polítics. Gairebé tots els governadors de províncies tornaven a Roma amb grans riqueses que els servien per comprar-se partidaris. Tota la població de Roma es va convertir, doncs, en l'apèndix d'una oligarquia immensament rica.

Alguns ciutadans íntegres van intentar introduir en la societat romana **reformes** en profunditat. **Cató el Censor** va lluitar contra la immoralitat dels seus conciutadans; va lluitar sense treva contra el luxe i el malbaratament dels diners públics, però no va proposar cap reforma que ataqués de soca-rel el problema.

3.2.1. Tiberi Sempronі Grac

El senat va crear a Itàlia nombroses colònies o distribucions de terra, que van aportar a la plebs mitjans de subsistència autònoma, que tanmateix van resultar insuficients per frenar la tendència cap a la creació de grans latifundis i de clientelisme.

Davant d'aquesta tendència, Tiberi Sempronі Grac va veure la necessitat de fer una **llei agrària**, bo i conscient de les dificultats que tindria per tirar-la endavant. Pertanyia a una de les famílies plebees més il·lustres de Roma.

La llei de Tiberi Sempronі Grac tenia com a objectiu prendre als nobles una part de les terres públiques que ocupaven sense pagar res, dividir aquestes terres en lots d'extensió mitjana i distribuir-los entre els ciutadans pobres. Fou elegit tribú de la plebs l'any 133 aC, càrrec des del qual va presentar el seu projecte de llei agrària.

Els nobles, veient amenaçats els seus interessos, van oposar-se violentament al projecte i van guanyar-se un dels col·legues de Tiberi, M. Octavi, que va posar el seu veto a la llei. Tiberi, al marge de la legalitat, ja que segons aquesta la persona dels tribuns era inviolable, va fer apartar M. Octavi i va aconseguir que s'aprovés la llei. Va intentar ser reelegit tribú l'any següent, però els nobles van provocar aldarulls al fòrum el dia de l'elecció. Enmig d'aquests avalots, una banda de sicaris va assassinar Tiberi.

Després de la seva mort els nobles, sense gosar derogar la llei, van transferir als cònsols (i no a uns triumvirs designats específicament per a aquesta tasca) els mecanismes per desenvolupar-la. Com que els cònsols eren aristòcrates, la reforma de Tiberi va quedar sense eficàcia.

Cornèlia, mare dels Grac, amb els seus fills (1785), Angelica Kauffman.

3.2.2. Gai Sempronі Grac

Entrà llavors en escena el germà de Tiberi Grac, Gai Semproni Grac. Malgrat l'oposició del senat, fou elegit tribú l'any 123 aC, i aconseguí ser reelegit l'any següent. Per tal d'assegurar-se el suport de tota la plebs, va prometre que l'Estat distribuiria a tot ciutadà pobre que habités a Roma blat a un preu assequible, i va fer tornar el poder de controlar la llei als *triumvirs*, cosa que **va permetre aplicar la llei agrària de Tiberi**. També va fer decretar la fundació de colònies a Càpua, Tàrent, Corint i Cartago. Va intentar dividir els rics, la qual cosa va accentuar les divisions entre els membres de l'ordre senatorial i els de l'ordre eqüestre.

Per tal de combatre Semproni Grac, el senat va adoptar una nova política. Amb l'ajuda d'un tribú, Livi Drus, va fer proposar una sèrie de lleis que semblaven encara més favorables a la plebs que les lleis de Tiberi i de Gai Grac. La plebs romana va caure en el parany i la popularitat de Gai va començar a disminuir.

Gai va buscar llavors partidaris fora de Roma, cosa que li va provocar l'acusació que no defensava els interessos de la plebs de la ciutat. Per això, no fou reelegit tribú per a l'any 121 aC. Alguns mesos més tard, el van matar com el seu germà Tiberi, enmig d'una confusió que havien provocat hàbilment els seus enemics.

Gai Mari (157-86 aC).

3.2.3. Gai Mari

L'any 107 aC va arribar al consolat un plebeu d'Arpinum, Mari, que havia esdevingut molt popular arran de les seves victòries sobre Jugurta (107-105 aC) i sobre les poblacions germàniques de cimbres i teutons (que va derrotar definitivament a la batalla de Vercelli, l'any 101 aC). Mari va adoptar una mesura molt popular per a la plebs: **admetre-la a les legions**.

Fins aleshores, els que no posseïen res (els *proletarii*) no hi eren admesos, però Mari va obrir la porta de les legions a tots els ciutadans, sense distinció de classe ni de fortuna. A partir de llavors, els *proletarii* es van fer soldats en massa i el servei militar va esdevenir per a ells una manera de guanyar-se la vida. Com que els generals victoriosos els prometien una part del botí, els soldats seguien a cegues qualsevol general que tingués ambicions polítiques.

3.2.4. Livi Drus i Luci Corneli Sul·la

Per aquell temps (92 aC), el tribú Livi Drus va presentar un projecte per concedir **la ciutadania romana a tots els italiotes**. Tots els partits romans es van unir contra ell i el van assassinar. Com a reacció, va esclatar una insurrecció dels italiotes contra el domini de Roma, que es manifestà en primer lloc a la Itàlia central i es propagà tot seguit per tota la península. El senat romà va combatre aquesta revolta i va confiar el comandament dels exèrcits a Luci Corneli Sul·la. Per bé que els va vèncer, Sul·la va tenir l'habilitat de concedir el dret de **ciutadania** a tots els habitants lliures d'Itàlia, com volien, llevat dels gals que residien al nord del Po (88 aC).

L'obra de Sul·la estava destinada a assegurar el poder **absolut** de l'**orde senatorial**. Quan va considerar que havia complert la seva missió, va abdicar. Va morir un any més tard (78 aC).

Les mesures de Sul·la

Gràcies a la desfeta dels italiotes i als èxits que havia obtingut contra Mitridates, rei del Pont, Sul·la es va convertir en el personatge més popular de la República. Es va fer nomenar **dictador** i va emprendre una sèrie de mesures:

- Va fer matar tots els seus enemics i tots els enemics de l'oligarquia, a qui va confiscar els béns.
- Va fer reformes constitucionals, destinades a concentrar tots els poders públics en mans del senat i del partit senatorial.
- Va suprimir tots els privilegis de l'orde eqüestre.
- Va afeblir el paper de les assemblees del poble i va anul·lar l'autoritat dels tribuns de la plebs.
- Va decretar que els cònsols i els pretors exercirien a Roma o a Itàlia el seu càrrec durant l'any corresponent i que, després, serien enviats a les províncies com a procònsols o propretors.
- Va disposar que cap ciutadà no podria exercir la magistratura diversos anys seguits, ni tan sols exercir dues magistratures diferents si no estaven separades per un interval mínim de dos anys.
- Va reorganitzar els tribunals penals, per tal que només en poguessin formar part els senadors i no els cavallers.

La conjuració de Catilina

Catilina, jove patrici, volia fer-se l'amo de Roma per tal d'enriquir-se amb el pillatge i les proscripcions. Va intentar fer-se nomenar cònsol i, havent fracassat dues vegades, va preparar un complot. Ciceró, cònsol l'any 63 aC, va frustrar la conjuració, va fer condemnar a mort els principals còmplices de Catilina i envià contra aquest darrer un exèrcit que el va desafiar a Pistoia. Catilina fou mort a la batalla (62 aC).

Ciceró denunciant Catilina (1880). Detall d'un fresc del palau Madama (Roma).

Sal·lusti, *Conjuració de Catilina*, 5, 14

Espàrtac

Cèsar a les Gàl·lies, batalla d'Alèsia

Celebració del triomf de Cèsar

Juli Cèsar i Pompeu

Juli Cèsar creuant el Rubicó

Discurs de Marc Antoni arran de la mort de Cèsar

Pompeu el Gran (106-48 aC).

4. La fi de la República

Per entendre la darrera etapa de la República, cal tenir present que s'hi van marcar molt clarament tres *factiones* o partits:

- Els **nobles** (*nobiles*) pertanyien a un petit grup de famílies que havien tingut un cònsol a la família.
- Els **optimats** o **partit senatorial** (*optimates*) eren la facció aristocràtica. Aspiraven a limitar el paper de les assemblees populars i dels tribuns de la plebs. Seguien les idees de Sul·la.
- Els **populars** (*populares*) estaven constituïts per aquells que volien fer servir les assemblees populars romanes per posar fi al domini de *nobiles* i *optimates* a la política. Eren els hereus de les idees dels germans Grac.

Després de la mort de Sul·la, que havia estat el màxim representant del partit senatorial, es van produir una sèrie de fets que qüestionaven la seva obra: els intents del cònsol Marc Emili Lèpid (78 aC) d'abolir les lleis de Sul·la, la insurrecció de Sertori a Hispània i les revoltes d'esclaus al sud d'Itàlia (Espàrtac). El senat els va saber superar amb l'ajut de dos homes pertanyents al partit senatorial, **Pompeu** i **Cras**. I, efectivament, Pompeu va vèncer Lèpid i Sertori (aquest darrer va ser assassinat el 72 aC); Cras va esclafar definitivament els esclaus revoltats i el seu cabdill Espàrtac l'any 71 aC.

Pompeu i Cras van compartir el consolat l'any 70 aC, malgrat la rivalitat personal que tenien entre ells. Des del consolat, van abolir moltes de les reformes de Sul·la. Es van anar apartant progressivament del partit senatorial i es van apropar al **partit popular**, per defensar unes idees que abans havien combatut.

En aquesta situació i impulsat per alguns ciutadans eloqüents i honestos, es va crear un partit que tenia com a objectiu **defensar les institucions republicanes i el senat**. Els caps més coneguts d'aquest partit foren Ciceró iAtó. Van aconseguir fer fracassar la conjuració de Catilina.

5. El primer triumvirat

Els tres personatges més ambiciosos de la República, **Pompeu**, **Cèsar** i **Cras**, van signar un **pacte polític** conegut amb el nom de primer triumvirat (60-53 aC). Pompeu comptava amb el suport del senat; Cèsar era el representant del partit popular i Cras pertanyia a l'orde eqüestre. Cèsar, cònsol l'any 59 aC, es va reservar el govern de la Gàl·lia Cisalpina i de la Narbonense, cosa que li va permetre conquerir la Gàl·lia encara independent. Pel que fa a Pompeu, va veure ratificada la seva política oriental.

El primer triumvirat es va consolidar i renovar l'any 56 aC, amb **nous poders**. A Cèsar se li van prorrogar per diversos anys el govern de les Gàl·lies. Pompeu i Cras foren cònsols i, en acabar el consolat, Cras va rebre per cinc anys el govern de Síria, i Pompeu, el d'Hispània pel mateix temps.

Però el triumvirat es va acabar. Cras va morir l'any 53 aC en el decurs d'una expedició que havia dirigit contra els parts. Van quedar Cèsar i Pompeu, dos personatges ambiciosos i sense escrúpols incapaços de repartir-se el poder, que no van trigar gaire a generar una rivalitat que havia d'eliminar un dels dos.

Pompeu va convèncer el senat perquè obligués Cèsar a deixar tots els seus poders. Com que Cèsar ho va refusar, el van declarar desproveït de comandament i d'autoritat. Cèsar, llavors, va creuar el **Rubicó** el 12 de gener de l'any 49 aC. Al capdavant de les seves legions, amb les quals havia conquerit la Gàl·lia, va marxar sobre Roma. Començava la **guerra civil**.

Cèsar, amo de Roma, va prendre possessió de tota Itàlia sense necessitat de combat, i Pompeu no es va atrevir a quedar-s'hi i marxà a Grècia. Cèsar s'adreçà llavors a Hispània, on desféu l'exèrcit de Pompeu, i després es dirigí a Grècia per encalçar-lo, i el derrotà completament a la **batalla de Farsàlia** (48 aC). Pompeu va voler-se refugiar a Egipte, però hi va ser assassinat per ordre del rei Ptolemeu.

Després de la mort de Pompeu, els seus partidaris i els seus aliats van continuar la guerra durant diversos anys. Cèsar va vèncer el rei del Pont, Farnaces, que havia revoltat l'Àsia Menor; a l'Àfrica, va guanyar la **batalla de Tapsus** contra els caps pompeians i contra el rei de Numídia, Juba. Finalment, va esclafar les darreres tropes dels fills de Pompeu al sud d'Hispània, a Munda.

6. El segon triumvirat

Davant d'aquesta situació tan convulsa, la majoria de ciutadans de Roma desitjava sobretot la pau i un govern prou fort per imposar les seves decisions. Tanmateix, l'assassinat de Juli Cèsar va tenir com a conseqüència el començament d'un nou període de **lluites intestines**.

El senat, guiat per Ciceró, que hi pronuncià llavors les seves famoses Filípiques, va intentar recuperar el poder, i va declarar la guerra al principal lloctinent de Cèsar, Marc Antoni. El senat també va buscar la complicitat d'Octavi, nebot i fill adoptiu de Cèsar. Però **Octavi** i **Marc Antoni**, que desitjaven tots dos el poder suprem, es van aliar per vèncer els seus enemics comuns i van formar, l'any 43 aC, juntament amb Lèpid, un segon triumvirat.

Els senadors més il·lustres, com ara Ciceró, van ser proscrits i massacrats. Brutus i Cassi, que s'havien refugiat a Orient i que havien aplegat un exèrcit nombrós, van ser vençuts a **Filipos** (42 aC). Amos del món romà, Octavi i Antoni es van posar d'acord, en un primer moment, a repartir-se el poder, juntament amb Lèpid. Però Octavi, havent consolidat el seu poder a les províncies occidentals amb unes maniobres hàbils, va aprofitar els errors que havia comès Marc Antoni a Orient –i especialment la seva feblesa davant de la reina d'Egipte, Cleòpatra– per declarar-li la guerra.

La lluita fou curta. Marc Antoni, vençut a la **batalla d'Acci** (31 aC), es va suïcidar a Egipte. Aquest territori, que fins llavors havia estat nominalment independent, va ser reduït a província romana. Lèpid ja havia estat desproveït dels seus poders alguns anys abans.

- **Marc Antoni**
- **Batalla de Filipos**
- **Batalla d'Acci**
- **La mort de Marc Antoni**
- **La mort de Cleòpatra**

Juli Cèsar és dotat d'*imperium*

Esdevingut amo de tot el món romà, gràcies a totes aquestes victòries, Cèsar, com abans Sul·la, es va fer concedir a Roma un poder il·limitat, i va obtenir el poder polític i administratiu suprem, l'***imperium***. Va governar, tanmateix, amb generositat, tant pel que fa a l'actitud que va adoptar envers els partits polítics i els seus principals representants com per les mesures econòmiques que va posar en marxa i les reformes de les institucions polítiques. Però l'any 44 aC diversos senadors, entre els quals hi havia Brutus i Cassi, van tramar contra ell una conspiració, i fou mort el 15 de març.

August i la instauració de l'Imperi

Octavi va tornar a Roma l'any 29 aC. Es va fer concedir les més altes magistratures de l'Estat. Sense adoptar cap títol nou, sense revestir-se de cap poder excepcional, sinó simplement reunint en ell les principals atribucions dels magistrats ordinaris de Roma, va instaurar un nou règim polític, l'Imperi. Deu anys més tard, el senat i el poble li van donar el nom d'August, que va conservar fins a la mort.

Camafeu que representa August portant un *gorgoneion* i un baldric. 14-20 dC.

ACTIVITATS

1. Completa aquest esquema sobre les guerres púniques:

	Lloc on es desenvolupa	Batalles més importants	Conseqüències per a Roma
Primera guerra púnica			
Segona guerra púnica			
Tercera guerra púnica			

2. En relació amb la intervenció romana al món oriental, completa aquest esquema:

	Lloc on governava	On va ser vençut	Resultat que va tenir per a Roma
Filip V			
Antíoc			
Mitridates			

3. CS Explica en què consistien les propostes de reforma dels germans Grac: contingut de la proposta, estratègia del senat per tombar-la i desenllaç.

4. CC Completa aquesta taula sobre els triumvirats:

	Any de constitució	Membres que el formaven	Acabament del triumvirat
Primer triumvirat			
Segon triumvirat			
Tercer triumvirat			

5. Llegeix aquest text i identifica el personatge que s'hi descriu.

Però a més de tantes morts, ofenia, en moltes altres coses, amb la seva conducta, perquè es va nomenar dictador a si mateix, i va recuperar aquesta magistratura al cap de cent vint anys; es va decretar igualment a si mateix la immunitat per tot allò que havia fet, i en endavant el dret de mort, de confiscació, d'enviar colònies, d'anorrear ciutats i de donar i treure regnes a qui volgués. En les subhastes de les cases confiscades es va comportar amb tal insolència i despotisme, fins i tot despatxant en els tribunals, que més i tot que les despulles incomodaven les donacions que feia dels béns, donant a dones belles, a tocadors de lira, a histrions i al més immund de la gent de condició llibertina els camps dels pobles sencers, les rendes de les ciutats i fins i tot a alguns el matrimoni violent de dones casades.

Plutarc, *Sul·la*, XXXIII

6. CI Arran de la mort de Juli Cèsar, el senat va intentar recuperar el poder. A la vista dels esdeveniments posteriors, creus que ho va aconseguir? Explica-ho.

ACTIVITATS

7. CC Observa aquestes imatges i digues a quins episodis de la història de Roma fan referència:

Imatge	Episodi de la història de Roma

Les causes d'esclavitud

Des del final de la República i durant l'Imperi les causes d'esclavitud eren les següents:

- **La presó de guerra o *captivitas***. Tot enemic vençut per la força de les armes esdevenia a Roma i en altres pobles de l'antiguitat part del botí de guerra i, per tant, esclau del vencedor. Aquests esclaus eren venuts en subhasta pública i assignats als compradors.
- **El naixement de mare esclava**. La condició d'esclau es transmetia de manera hereditària. Tanmateix, es considerava que naixia lliure el fill de l'esclava que hagués estat lliure en algun moment situat entre la concepció i el part.
- **La condemna a pena d'esclavitud**. Aquesta pena no es podia imposar a ciutadans romans dintre de la ciutat de Roma. En canvi, sí que es podia imposar a desertors, pròfugs o ciutadans que no es presentessin al cens. Igualment, es lliurava com a esclau el ciudatà que havia fet tractes amb un poble enemic i després no rebia el suport del senat.

Relleu de l'arc de Septimi Sever (203 dC), en què es veu com els romans esclavitzen els parts, que han vençut. Els esclaus va treballar en dos àmbits, el camp i la ciutat. Les condicions de vida d'aquests dos tipus d'esclau eren força diferents.

1. Els esclaus

Originàriament, els esclaus que hi havia a Roma procedien de les captures de presoners de poblacions itàliques veïnes. Com que n'hi havia molt pocs, eren molt preuats i estaven protegits legalment: lesionar un esclau era castigat amb una pena de 150 asos, que era la meitat de la que s'imposava a qui lesionava un home lliure. Aquests primers esclaus es dedicaven a tasques **domèstiques** (tenir cura de la domus) i **agrícoles** (conreu de les terres, vetllar pels animals del camp).

Aquesta situació va canviar radicalment al **final de la República** i durant el **primer Imperi**, quan Roma es va començar a ensenyorir del món. Els territoris sotmesos, de vegades molt allunyats, van començar a proporcionar a Roma centenars d'esclaus, amb la qual cosa la seva situació va empitjorar notablement i en més d'una ocasió van començar a ser tractats **cruelment**. L'any 10 dC, per exemple, el senatconsult silanià prescrivia que si un amo era assassinat per un esclau i no se sabia qui havia estat, s'havia de sotmetre a tortura o condemnar a mort tots els esclaus del senyor.

1.1. La vida quotidiana de l'esclau

Per entendre la condició jurídica de l'esclau, cal tenir en compte una sèrie de dades:

- Formava part de la família i de les coses en propietat, i estava sotmès a la potestat (*domenica potestas*) del *paterfamilias*.
- No podia ser titular de drets, però feia negocis i actes que repercutien en el patrimoni de l'amo. A més, l'esclau podia posseir un *peculium*, amb el qual de vegades comprava la seva llibertat.
- Tenia els seus propis cultes i venerava els seus déus. La seva sepultura tenia la consideració de *locus religiosus*.
- La seva unió matrimonial es considerava un *contubernium*, però es prenia en consideració per tal d'evitar unions incestuoses.
- L'amo de l'esclau responia dels delictes i danys que aquest cometia, encara que els magistrats tenien força discrecionalitat a l'hora de valorar la pena que s'havia d'imposar.

1.2. L'esclau de camp (*servus rusticus*)

Les condicions de l'esclau de camp eren molt dures, especialment si estava adscrit a una gran explotació (règim econòmic imposat a partir de la fi de la República). L'amo no estava obligat a retribuir-li la feina i es limitava a proporcionar-li una **alimentació** minsa i de mala qualitat, l'**abillament**, reduït al mínim indispensable, i l'**allotjament**, sovint un catau insalubre, on de vegades se l'encadenava de nit amb els seus companys.

Els esclaus sovint reaccionaven mostrant desassossec o indolència a l'hora de treballar, actitud que era castigada severament i de vegades amb violència. Els intents de fugida també eren castigats severament, per bé que els amos difícilment arribaven a matar els esclaus, cosa que hauria representat per a ells una pèrdua econòmica. Quan eren vells i improductius, en no poder ser venuts, els esclaus eren normalment expulsats de l'heretat. L'emperador Claudi va reaccionar contra aquesta crueltat, i va privar de la propietat d'un esclau l'amo que l'abandonés vell i malalt.

Les feines a les quals es dedicaven els esclaus eren totes les necessàries per a l'explotació d'un domini agrícola: el conreu dels cereals, de la vinya i de l'olivera, la criança del ramat, i el manteniment de les terres, dels béns i de les eines. Cal tenir en compte que els propietaris dels dominis no explotaven directament les seves heretats, especialment si eren personatges públics amb algun càrrec important, que l'allunyava de la finca. Per això, se n'encarregava un **intendent**, que havia de retre comptes a l'amo. L'intendent també era un esclau i es mostrava tant o més sever que l'amo.

Aquesta tendència de convertir l'heretat en una **entitat productiva autònoma**, no controlada directament per l'amo, es va agreujar a partir de començament del segle II aC. Els rics i els poderosos van anar acaparant cada cop més les terres de l'*ager publicus*, en detriment dels propietaris petits i mitjans, molts dels quals s'havien arruïnat per les guerres púniques.

En els grans dominis els esclaus visqueren sovint en condicions miserables, amb dificultats per menjar i vestir-se. Aquesta misèria extrema tindrà un paper determinant en les **revoltes d'esclaus** de Sicília i de la Itàlia del sud en els segles II i I aC.

1.3. L'esclau urbà (*servus urbanus*)

En general, la sort dels esclaus que vivien a Roma o a la ciutat era millor que la dels que vivien al camp. La prova és que un amo que tingués dues *familiae* d'esclaus (la *familia* era el conjunt d'esclaus d'una casa), si estava descontent amb l'esclau de la família urbana, per intimidar-lo i abans de castigar-lo, el solia portar a la família rústica.

Els esclaus feien feines desagradables i pesades, però la varietat de les feines era immensa i alguns, en funció de les seves aptituds físiques o intel·lectuals, duien a terme tasques més **nobles**. Eren tasques reservades als esclaus, que es distribuïen en esquadres sota la direcció d'un vigilant, la cura de la casa, la cuina, el rentat de la roba i la conservació dels teixits. Alguns també s'encarregaven de la cura personal dels seus amos: l'acompanyaven al bany, el pentinaven, l'afaitaven i el servien a taula. Igualment, la mestressa de la casa estava envoltada per una munió de serventes que s'encarregaven d'agençar-la i d'ajudar-la a vestir-se o, si sortia de la ciutat, de portar-la amb llitera.

L'administració i la gestió de la casa estaven assegurades per esclaus instruïts i especialitzats a la tenidoria de llibres, la tresoreria, la comptabilitat i tasques diverses de secretariat. Alguns s'encarregaven dels nens: els cuidaven, els acompanyaven en les seves sortides, participaven en la seva instrucció. Altres, els més cars, eren **gramàtics** o **metges**. Per a la distracció, alguns romans reclutaven músics, dansaires o saltimbanquis, o fins i tot persones que es distingien per algun tret particular (nans, éssers deformes, etc.).

Tot això passava especialment entre els rics. Els ciutadans amb ingressos més modestos només tenien un petit nombre d'esclaus, per bé que era convenient tenir-ne almenys un si no es volia ser considerat un ciutadà de segona classe.

La venda d'esclaus

Els esclaus es podien adquirir a la plaça pública o en botigues especialitzades, algunes de les quals, freqüentades per la bona societat, només presentaven productes de qualitat superior. El venedor proporcionava el pedigrí dels esclaus que oferia (origen, qualitats i defectes, aptituds professionals, etc.). Els venedors d'esclaus tenien mala fama, ja que se'ls considerava enredaires sobre la qualitat de la mercaderia. També es podien llogar esclaus a un empresari que en tingués estocs a la seva parceria.

Collaret de ferro amb làmina de bronze. La inscripció demana a qui trobi l'esclau fugitiu que el torni a l'amo. Segle IV-VI dC.

ACTIVITATS

1. Identifica la feina que està fent cada esclau en aquestes imatges:

La manumissió

És el procés per mitjà del qual l'amo concedeix la **llibertat** al seu esclau, que esdevé llibert. Segons el dret civil romà, hi havia tres formes de concedir la llibertat a un esclau, el resultat de les quals era l'atribució a aquests de la condició de ciutadans:

- ***Manumissio vindicta***. Era una cerimònia en la qual intervenien quatre persones: l'esclau, el seu amo, un ciutadà romà i un magistrat. Un ciutadà romà, amb una vindicta (espècie d'espasa) a la mà com a símbol de potestat, feia una declaració de llibertat en favor de l'esclau. L'amo, llavors, no s'hi oposava, i el magistrat li concedia la llibertat. Aquest ritual es va simplificar amb el temps.
- ***Manumissio censu***. Consistia a inscriure un esclau en el cens del poble romà, amb la qual cosa passava immediatament a ser ciutadà.
- ***Manumissio testamento***. Es produïa quan l'amo disposava en el testament que l'esclau fos lliure quan ell morís. L'esclau adquiria la condició de lliure quan l'hereu del testador acceptava l'herència.

La condició del llibert

L'esclau, quan havia estat manumès, continuava vinculat al seu amo en virtut del dret de patronat, que l'obligava a reverenciar-lo i assistir-lo (*obsequium*). El deure d'assistència comprenia una sèrie d'obligacions, com ara: prestació de determinades jornades de treball (*operae*), i assistència al patró en cas de malaltia i cura del sepulcre familiar, en el qual podien ser enterrats els lliberts.

Els lliberts formaven part de la classe social dels ***libertini***, diferent dels ***ingenuii***, que eren els qui havien nascut lliures. Tot i que eren ciutadans i fins i tot moltes vegades, com en època de l'emperador Claudi, van ocupar importants càrrecs burocràtics, tenien certes limitacions en l'exercici dels drets:

- No podien ser elegits magistrats.
- El seu vot tenia menys valor, ja que eren assignats a les tribus més nombroses.
- De vegades, es van promulgar prohibicions de matrimoni amb lliberts.

ACTIVITATS

2. Completa l'esquema sobre els esclaus a Roma:

adquisició de la condició	presó de guerra	
	naixement d'esclava	
	condemna a pena d'esclavitud	
condició jurídica	**a**	
	b	
	c	
	d	
	e	
feines pròpies	al camp	
	a la ciutat	
formes de manumissió	*vindicta*	
	censu	
	testamento	

3. Classifica aquestes afirmacions segons que facin referència a esclaus, a lliberts o a tots dos:

a No pot ser elegit magistrat.
b El seu vot té poc valor.
c No té drets jurídics ni polítics.
d La seva unió matrimonial es considera contuberni.
e Si el patró està malalt, l'ha d'assistir. Si no, no.
f Està sotmès a la potestat absoluta del paterfamilias.
g Ha de fer determinades jornades de treball per al patró.
h El seu amo respon dels delictes que pugui cometre.
i Ha de treballar per a l'amo i l'ha d'assistir en totes les seves activitats.

Exclusivament d'esclaus	Exclusivament de lliberts	Esclaus i lliberts

4. Llegeix aquest text i contesta les preguntes.

a Com viuen els esclaus que descriu Apuleu? Era habitual aquest tracte?
b Quina activitat deuen fer els esclaus? Eren esclaus de camp o urbans?
c Tenen algun instrument de tortura o que els limiti la llibertat? Era habitual?

5. CS Llegeix aquests textos. Digues què reflecteixen sobre la concepció romana de l'esclavitud.

A

Hi ha tres tipus d'instruments per al treball agrícola. El que parla (per exemple, els esclaus), el que no pot parlar (per exemple, el ramat) i el mut (per exemple, els *apers* de conreu).

Varró, *Sobre l'agricultura*, I, 17

B

Sempre em preocupa que els meus esclaus caiguin malalts i morin, sobretot els més joves. Però puc donar-los la llibertat abans que morin. I també els permeto fer testament.

Plini el Jove

Esclaus romans amb collaret. Ashmolean Museum, Oxford. El relleu procedeix d'Esmirna (Turquia), 200 dC.

Déus celestials! Quins homes tan miserables que hi havia en aquell indret! Homes que tenien la pell empastifada dels blaus moradencs de les fuetades, l'esquena coberta de nafres, més tapada que no pas protegida per uns parracs fets miques. Alguns es cobrien el baix ventre amb un exigu tapall i prou. Tots els altres anaven vestits amb túniques tan destrossades que, pels seus esquinçalls, deixaven veure totalment els cossos; tenien el cabell rapat per un dels costats; i els peus, agafats amb grillons. Tenien la pell terrosa i les parpelles deformes, corroïdes per les tenebres fumejants d'un forn tenebrós i ardent, fins al punt que estaven gairebé cecs. Els seus membres mostraven una blancor repulsiva, ja que estaven coberts d'una cendra de farina, a la manera dels púgils, que lluiten després de tirar-se pols.

Apuleu, *Metamorfosis*, IX, 12

L'epigrafia

L'**estudi de les inscripcions**, anomenat *epigrafia*, proporciona una font impressionant d'informació sobre l'antiga Roma, tant en l'aspecte públic com en el privat. Fins ara, s'han trobat unes 300.000 inscripcions en llatí.

Les inscripcions es poden presentar **escrites**, **pintades** o **gravades** (en aquest cas, de vegades amb restes de pintura dins de les lletres) en una gran varietat de materials, com ara pedra, marbre, metall o fang, i amb diverses finalitats.

Solen estar escrites amb un llenguatge senzill, de vegades amb errors o vulgarismes.

Una de les dificultats més grans que presenten és que són plenes d'abreviatures. A més, normalment tenen un puntet entre paraula i paraula.

El tipus d'inscripció més freqüent és l'**epitafi**, que recorre a aquesta estructura típica:

1. **Invocació dels esperits del mort**, *Dis Manibus*, sovint abreujat D M o D M S (*Dis Manibus Sacrum*).
2. **Informació personal sobre el difunt**. La descripció inclou el nom del difunt (en datiu). L'edat del difunt normalment s'indica amb l'expressió *qui vixit annos*. El mort és lloat amb adjectius positius (*bonus, bene merens, incomparabilis*). Una altra fórmula que també apareix sovint és H S E (*hic situs est*).
3. **Indicació de les persones que han dedicat l'epitafi**, que normalment són membres de la família (en aquest cas, se n'indica el parentiu), però també poden ser amics o companys de feina. També apareixen verbs que indiquen la dedicatòria: *fecit*, *dedit* o *dedicavit*.

En els casos dels epitafis de les classes més altes, també s'indica la **carrera** que ha fet el personatge. Aquesta carrera també es pot fer constar en estàtues o edificis dedicats al personatge honorat (inscripcions honorífiques). L'estructura típica per a la presentació de la carrera d'un personatge és:

Inscripció bilingüe (llatí i púnic) del teatre de Leptis Magna (Líbia) IRT 321. Any 1-2 dC.

Imp(eratore) Caesare Divi f(ilio) Aug(usto) pont(ifice) max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXIV co(n)s(ule) XIII patre patr(iae) / Annobal Rufus ornator patriae amator concordiae / flamen sufes praef(ectus) sacr(orum) Himilchonis Tapapi f(ilius) d(e) s(ua) p(ecunia) fac(iendum) coer(avit)/ idemq(ue) dedicavit

1. El **nom** de la persona honorada, generalment en datiu, si no és que la persona s'honori a ella mateixa.
2. La **carrera** de la persona honorada, ordenada cronològicament, en ordre ascendent o descendent. Amb independència d'això, el càrrec més prestigiós (per exemple, cònsol) es col·loca en primer lloc.
3. També s'indica el **nom de la persona o corporació que ha dedicat la inscripció**, en el cas de dedicatòries honorífiques o de bases d'estàtua, com també qui l'ha pagada. Es pot fer constar que el govern ha donat permís per instal·lar l'estàtua. Són fórmules habituals: *publice, de suo, decreto decurionum*, etc.

El nom

Les inscripcions són molt riques en noms, de manera que cal saber desxifrar-los.

En el cas dels **homes**, se sol indicar el ***praenomen*** (abreujat), el ***nomen*** i el ***cognomen***. També es pot indicar la filiació, en fórmules com F, FIL (*filia, filius*) o N, NEP (*nepos*).

L(ucius) Manlius L(uci) f(ilius) Severus

Les **dones** solen tenir un sol nom, que és la versió en femení del *nomen* del seu marit (Clàudia, Cornèlia, etc.). També es poden dir amb una combinació del *nomen* i *cognomen* del seu marit.

Crispina Terentina Selicia

Els **no ciutadans** (esclaus, provincials o estrangers) només tenen un nom (sovint d'origen no llatí) mentre no adquireixin la ciutadania.

Zethus Psamate